

छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक
योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर
तह (एम. एड.) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधार्थी

रामप्रसाद ढकाल

एम.एड. द्वितीय वर्ष

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. : ५०२८३-९१

परीक्षा रोल नं. : ३०८००४८

क्याम्पस रोल नं. ३३/०६२-०६४

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

तानसेन, पाल्पा

२०६६

सिफारिस - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक पाठ्यांश पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि श्री रामप्रसाद ढकालले मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सल्लाह अनुरूप छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू शीर्षकको शोधपत्र तयार गर्नुभएको हो । अध्ययन पूरा गरिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफारिस गर्दछु ।

.....
पृथ्वीनाथ ज्ञवाली

शोध-निर्देशक

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

तानसेन, पाल्पा

मिति : २०६६/०६/२३

स्वीकृति - पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय तानसेन बहुमुखी क्याम्पस तानसेन, पाल्पामा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तहमा अध्ययन गर्ने छात्र श्री रामप्रसाद ढकालले स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू भन्ने शीर्षकमा शोध अध्ययन कार्य पूरा गरी प्रस्तुत गर्नुभएको शोधपत्रलाई मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. डा. नेत्रप्रसाद न्यौपाने
विभागीय प्रमुख .....
२. श्री पृथ्वीनाथ ज्ञवाली
शोध-निर्देशक .....
३. श्री राधेश्याम ज्ञवाली
सदस्य .....
४. श्री .....
वाह्य सुपरिवेक्षक .....

मिति : २०६६/०६/२६

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शिक्षा योजना तथा व्यवस्थापन विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक उद्देश्य परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र “छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन” सँग सम्बन्धित छ । शोधपत्र पूर्णतया सम्बन्धित अभिभावक बालिका, विद्यालयका प्रधानाध्यापक, महिला शिक्षिका, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका महिला सदस्य, विभिन्न संघसंस्थाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क एवं जानकारीहरूको आधारमा तयार पारिएकोले उक्त समुदायसँग सम्बन्धित उपयुक्त शैक्षिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नका लागि उपयोगी हुनेछ भन्नेमा म विश्वस्त छु ।

प्रस्तुत शोधपत्र आदरणीय शोध निर्देशक गुरु पृथ्वीनाथ ज्ञवाली ज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारिएको छ । आफ्नो व्यस्तताको बावजूद पनि शोधपत्रको शुरुदेखि अन्त्यसम्म सधैं सद्भावपूर्ण तरिकाले मार्ग निर्देशन गर्नु भएकोमा म हृदयदेखि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोध प्रस्ताव र शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सहयोग गर्नुहुने श्रेष्ठ गुरु एवं कार्यक्रम संयोजक डा. नेत्रप्रसाद न्यौपाने ज्यू, क्याम्पस प्रमुख राधेश्याम ज्ञवाली तथा विषय शिक्षक पुष्करराज रेग्मी र शोधकार्यका लागि आवश्यक निर्देशन सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण गुरुज्यूहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै शोध लेखन कार्यमा सहयोग गर्ने मित्र दामोदर घिमिरे, आवश्यक सूचना तथा जानकारी उपलब्ध गराउने सेन उ.मा.वि. र शारदा उ.मा.वि.का प्रधानाध्यापकज्यूहरू, महिला शिक्षिकाहरू बालिकाहरू, अभिभावकहरू, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू, विद्यालयका शिक्षकहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै शुद्धाशुद्धि हेरी सहयोग गर्नुहुने गुरु चक्रपाणि गौतमप्रति कृतज्ञ छु । त्यस्तै शोधलेखनमा अमूल्य सुझाव र निर्देशन दिने विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुरका श्रेष्ठ गुरु सह-प्राध्यापक हेमराज ढकालप्रति ऋणी छु । हस्तलिखित पाण्डुलिपिलाई कम्प्युटर टाइप गरी सहयोग पुऱ्याउने मित्र पिताम्बर राना तथा प्रिन्टिङ वाइन्डिङमा सहयोग पुऱ्याउने रेसुङ्गा कम्प्युटर सर्भिस, कीर्तिपुर, काठमाडौँप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

शोधार्थी

रामप्रसाद ढकाल

शोधसार

‘छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरुको अध्ययन’ शीर्षक रहेको शोधपत्रमा पाल्पा जिल्लाको सहरी र ग्रामीण विद्यालयको प्राथमिक तहमा छात्राहरुको भर्ना र नियमितताको अध्ययन गरिएको थियो । छात्रा भर्ना र नियमितताको स्थितिको पहिचान गर्नुका साथै छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरु पत्ता लगाइ त्यसको विश्लेषण गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य राखिएको छ । शोध अध्ययनको क्रममा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन गरी शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरु २०१० देखि २०५५ सम्मको अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनको उद्देश्य परिपूर्तिको लागि दुईवटा विद्यालयहरु असमानुपातिक स्तरीकृत नमूना छनौट विधिको आधारमा छनौट गरिएको छ । अध्ययन मूलतः गुणात्मक प्रकृतिको भएकोले वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । सरोकारवालालाई उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधि र सम्भावनायुक्त नमूनाछनौट विधिद्वारा छनौट गरी प्राथमिक तथ्याङ्कहरु सङ्कलन गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनको लागि खुल्ला अन्तर्वाता सूची, विद्यालय सर्वेक्षण फाराम र प्रत्यक्ष अवलोकनलाई अपनाइएको छ । उद्देश्य पूरा गर्नको लागि द्वितीय स्रोतबाट समेत जानकारी, सूचना र तथ्याङ्कहरु लिइएका छन् ।

यसको मुख्य कारण बेरोजगारी, गरीबी, अशिक्षा, जनचेतनाको कमी, धार्मिक तथा साँस्कृतिक कारणको साथै परम्परागत पेशा र व्यवसाय नै हुन् । यी माथिका समस्या कम देखिएका सहरी क्षेत्रमा बालिकाको शिक्षामा पहुँच बढी पाइयो जस अनुसार सहरी क्षेत्रका विद्यालयमा ग्रामीणमा भन्दा छात्रा भर्ना १.६ प्रतिशतले बढी छ । त्यस्तै नियमितता पनि सहरी विद्यालयमा २.७३ प्रतिशतले बढी छ । विश्लेषणको आधारमा बालिकाहरु अभै पनि विद्यालयभन्दा बाहिर छन् । सहरीभन्दा ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यालय जाने छात्राको भर्ना र नियमिततामा कमी छ । छात्रा भर्ना र नियमिततामा महिला शिक्षकको व्यवस्था, उदार कक्षोन्नति, अतिरिक्त कार्यकलापमा सहभागिता, बालमैत्रीपूर्ण सिकाइ, व्यवहार, सुरक्षा व्यवस्थाले सकारात्मक प्रभाव पारेको पाइयो ।

ग्रामीण क्षेत्रमा छात्राको भर्ना र नियमितता बृद्धि गर्न जनचेतना मूलक कार्यक्रम, अभिभावक शिक्षा र सीपमूलक गुणस्तरीय शिक्षामा जोड दिनु पर्दछ । यसका साथै महिला शिक्षिकाको व्यवस्था र प्रभावकारी शिक्षण विधिको प्रयोगले छात्रा भर्ना र नियमिततामा सकारात्मक प्रभाव पारेकोले महिला शिक्षिकाहरुको व्यवस्था, दण्ड रहित सिकाइ क्रियाकलाप, उदार कक्षोन्नति र समान सहभागितात्मक शिक्षण विधिहरु प्रयोग गर्नु जरुरी देखिन्छ ।

सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची

उ.मा.वि.	-	उच्च माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.का	-	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यापक
प्रा.वि.	-	प्राथमिक विद्यालय
वि.	-	विद्यालय
वि.व्य.स.	-	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
वि.सं.	-	विक्रम संवत्
मा.वि.	-	माध्यमिक विद्यालय
रा.शि.आ.	-	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
रा.शि.प.यो.	-	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति योजना
EFA	-	Education for All
GER	-	Gross Enrollment Rate
NER	-	Net Enrollment Rate
REFLECT	-	Regenerating Freirean Literacy Through Empowering Community Technique

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	I
स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता पत्र	III
शोधसार	IV
सङ्क्षेपीकृत शब्द सूची	V
अनुसूची	IX
परिशिष्ट	X

परिच्छेद : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको औचित्य	५
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू	६
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	७
१.६ अध्ययनको परिसीमा	७

परिच्छेद : दुई

सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक खाका	८
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	११
२.३ शैक्षिक उपादेयता	१७

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा	१८
३.२ नमूना छनौटका आधारहरु	१८
३.३ अध्ययनको जनसङ्ख्या र नमूना	१९
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने साधनहरुको निर्माण	१९
३.४.१ लक्षित सामूह छलफलका लागि मार्ग निर्देशनहरु	२०
३.४.२ अन्तरवार्ता सूची	२०
३.४.३ विद्यालय सर्वेक्षण फारम	२०
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	२०
३.६ विश्वसनीयता स्थापना	२१
३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या	२१

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको विश्लेषण, व्याख्या तथा प्रस्तुतीकरण

४.१ छात्राहरुको भर्ना स्थिति	२२
४.२ छात्राको नियमितताको स्थिति	२४
४.३ छात्रा भर्ना र नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरु	२५
४.३.१ छात्रा भर्नामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरु	२६
४.३.१.१ विद्यालयसँग सम्बन्धित तत्त्वहरु	२६
४.३.१.२ पारिवारिक कारण/तत्त्वहरु	२८
४.३.१.३ सामाजिक कारणहरु/तत्त्वहरु	२८
४.३.१.४ आर्थिक कारण/तत्त्वहरु	३०
४.३.१.५ राजनैतिक कारण/तत्त्वहरु	३१
४.३.२ छात्रा नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरु	३१
४.३.२.१ विद्यालयसँग सम्बन्धित कारणहरु/तत्त्वहरु	३२
४.३.२.२ सामाजिक कारणहरु/तत्त्वहरु	३४
४.३.२.३ आर्थिक कारणहरु/तत्त्वहरु	३५
४.३.२.४ राजनैतिक कारण/तत्त्वहरु	३६

४.४ छात्रा भर्ना र नियमितता वृद्धि गर्ने उपायहरू ३६

परिच्छेद : पाँच

प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ प्राप्ती ३८

५.२ निष्कर्ष ३९

५.३ सुझावहरू ४२

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूची

परिशिष्ट

अनुसूची

प्रधानाध्यापकका लागि अन्तर्वार्ता सूची

महिला शिक्षिकाका लागि अन्तर्वार्ता सूची

लक्षित समूहका लागि मार्ग निर्देशन

विद्यालय जाने छात्राका लागि अन्तर्वार्ता सूची

विद्यालय छाडेका छात्राका लागि अन्तर्वार्ता सूची

परिशिष्ट

विद्यालय सर्वेक्षण फारम

छात्रा नियमितता अध्ययन फारम

तालिका सूची

तालिका नं. ४.१ : छात्रा भर्नाको वर्तमान स्थिति (शैक्षिक सत्र : २०६५)	२२
तालिका नं. ४.२ : छात्राको विद्यालय उपस्थिति विवरण (२०६५)	२४
तालिका नं. ४.३: छात्रा भर्नामा प्रभाव पार्ने सामाजिक कारणहरू/तत्त्वहरू	२९
तालिका नं. ४.४ : छात्रा भर्नामा प्रभाव पार्ने आर्थिक कारण/तत्त्वहरू	३०
तालिका नं. ४.५ : छात्रा नियमिततामा प्रभाव पार्ने सामाजिक तत्त्वहरू	३४